

Finska språkets lånordsförråd i ljuset av Martti Rapolas ordsamling

Petri Lauerma

Martti Rapola (1891–1972) was a respected scholar of Finnish dialects and Old Literary Finnish. He also studied 19th century literary Finnish and compiled a large lexical corpus of this period. This paper deals with mainly Swedish loan words in the Rapola collection. Most of the loan words in the collection concern areas such as administration, literature, technology, philosophy, mathematics, economy, natural sciences, music and politics. Due to the somewhat puristic language planning politics in Finland, a mere half of these loan words remained in use in modern Finnish, especially in the areas of philosophy, politics, physics and chemistry. In the late 20th century, however, many loan words came back into use.

1. Martti Rapola och hans ordsamling

Martti Rapola (1891–1972) var på sin tid en av de ledande forskarna i finska dialekter och äldre finskt skriftspråk. Rapola forskade också på det finska ordförrådets utveckling på 1800-talet. Han publicerade många artiklar (t.ex. Rapola 1941–1946) och ett urval av första belägg på finska ord (Rapola 1960), men hans mest ambitiösa forskningsprojekt om denna period blev inte slutfört. På 1930- och 1940-talet samlade Rapola material om olika begrepps utveckling på 1800-talet, en period då ordförrådet utvecklades mycket snabbt. Rapolas excerpter är baserade på olika slag av skönlitteratur, sakprosa och ordböcker. Hans källor omfattar över 900 publikationer. Hela samlingen, som finns bevarad vid Institutet för de inhemska språken, omfattar ungefär 44 000 ordsedlar. Största delen av dessa är ordnade enligt betydelse: också synonymer är placerade tillsammans, vanligen i ett kuvert.

Utifrån detta material har jag planerat och utarbetat en databas på cirka 5600 ord, där tyngdpunkten ligger på begrepp som har fått sina nuvarande betydelse och form på 1800-talet. De flesta begreppen motsvaras av helt finska avledningar (41 % av materialet), sammansättningar (45 %), ordfogningar (7 %) eller arvord (2 %), men 5 procent av materialet är lånord.

2. Lånordens identifiering, anpassning och ursprung

De flesta lånorden i materialet är så unga, att de är lätta att identifiera utgående

från ofinska fonetiska särdrag (cf. Karlsson 1976:15). Finskan har t.ex. inga initiala konsonantförbindelser eller tonande klusiler, men många lånord börjar med sådana (t.ex. *barrikadi* 'barrikad', *protokolla* 'protokoll'). Även inuti ord är klusilerna *b*, *g* – och till största delen också *d* – främmande för den finska fonotaxen. Bristen på vokalharmoni hör likaså till lånordens typiska särdrag (t. ex. *kasööri* 'kassör'). Några ord har bibehållit originalspråkets kvantitativa drag (t.ex. *graadi* 'grad', *kopiia* 'kopia') eller ortografiska konvention (t.ex. *c*, *q* och *ph*: *cassa* 'kassa', *equationi* 'ekvation', *photographia* 'fotografi'), som inte längre var typiska för 1800-talets finska i allmänhet (cf. Lauerma 2007:224, 331–334).

Äldre lånord har anpassats till finska språkets fonotaktiska system på så sätt att de har förlorat sina initiala konsonantförbindelser, tonande klusiler eller andra främmande särdrag (Karlsson 1976:22–23). Man kan se en sådan utveckling även i några av 1800-talets lånord (t.ex. *pankrutti* 'bankrutt', *trottningi* 'drottning', *asvaltti* 'asfalt', *komelia* 'komedi'). Men många lånord, som i originalspråket slutar på konsonant har fått slutvokal enligt den kanoniska formen för finska ord. Den allra vanligaste slutvokalen är *i*. I äldre lånord var *a* en typisk slutvokal, men i 1800-talets finska är *a* redan tämligen sällsynt. Lånord med *a* som slutvokal har ofta varianter som slutar med *i* (jämför t. ex. *arkiiva* – *arkiivi* 'arkiv', *biblioteka* – *biblioteekki* 'bibliotek'). I dessa fall pekar *i* på svenska, *a* på ryska som ursprungsspråk (< архив, genitiv -a; библиотека). Det finns också några ord med ovanliga varianter som slutar på *o* (*materialismo* 'materialism', *realismo* 'realism', *sosialismo* 'socialism'), men dessa ord är trots det knappast lånade från italienska.

De flesta lånord har kommit från svenskan, direkt eller indirekt. Svenskan har också förmedlat en stor andel av ordförrådet från andra europeiska språk. Det finns ju några ryska lånord i materialet (t.ex. *kanava* < канава 'kanal', *kapakka* < кабак 'krog', *kansellista* < канцелярист 'kanslist', *leima* < клеймо 'stämpel', *tyrmä* < тюрьма 'fängelsehåla'). Ryska ord var vanligare i 1800-talets skriftspråk än i dagens finska, eftersom Finland var en del av det ryska riket på 1800-talet (om ryska lånord se Plöger 1973). Det finns i materialet också några ord som kan ha kommit direkt från latinet (t.ex. *docens* < *docens* 'docent', *mytologia* < *mythologia* 'mytologi').

3. Semantiska grupper av lånorden

Det semantiska spektret av 1800-talets lånord domineras av vissa livsområden och vetenskapsgrenar. En del av dessa lånord är fortfarande i bruk, en del har blivit ersatta med finska avledningar eller sammansättningar och en del har försvunnit.

Semantisk grupp av lånord	Frekv. i 1800-talets finska	Frekv. i modern finska	Semantisk grupp av lånord	Frekv. i 1800-talets finska	Frekv. i modern finska
Administration	42	19	Akademiska livet	9	4
Litteratur	33	13	Språk	8	2
Teknik	29	15	Religion	7	3
Filosofi	20	17	Psykologi	6	3
Matematik	14	5	Medicin	6	1
Ekonomi	12	6	Pedagogik	6	4
Fysik och kemi	11	8	Botanik och zoologi	6	4
Geografi och geologi	11	8	Restaurangliv	6	4
Musik	10	6	Bildkonst	5	3
Politik	10	9	Tillsammans	251	134

Tabel 1: Lånordens grupper och frekvenser i materialet.

Den största gruppen består av olika slags administrativa termer. Dessa är benämningar på olika sammanslutningar (t.ex. *directioni* 'direktion', *instruktioni* 'instruktion', *programmi* 'program'), personer som arbetar inom dem (t. ex. *roodmanni* ~ *raatmanni* 'rådman', *skrivari* 'skrivare'), olika slags av kollektiv (t.ex. *komiteetti* ~ *kommittee* 'kommitté') och produkter av arbete (*arkiiva* ~ *arkkiivi* 'arkiv', *stempeli* 'stämpel'); det finns också några militära termer (*artilleria* 'artilleri', *fästninki* 'fästning'). Administration kom till Finland från andra länder. Nästan hälften av alla administrativa lånord är fortfarande i bruk (t.ex. *protokolla* 'protokoll', *rekisteri* 'register'; *amanuessi* 'amanuens', *kanslisti* 'kanslist', *kenraali* 'general', *ministeri* 'minister'; *parlamentti* 'parlament', *raati* 'råd', *senaat* 'senat'; *leima* 'stämpel').

I den näst största gruppen finns litteraturvetenskapliga lånord (t.ex. *litteratur* 'litteratur', *roman* 'roman', *stroofi* 'strof') samt ord som har att göra med publikationsprocesser av tryckalster (*korehtuuri* 'korrektur', *prenumeratio* 'prenumeration') och teater (*aktöri* 'aktör', *deklamationi* 'deklamation', *komediantti* 'komediant'). Det stora antalet av sådana lånord är inte överraskande, om man beaktar att hela den finskspråkiga skönlitterära kulturen utvecklades först på 1800-talet. Mer än tredjedel av alla dessa lånord är fortfarande i bruk, särskilt många litteraturvetenskapliga genrebenedämningarna (*balladi* 'ballad', *draama* 'drama', *komed* 'komedi', *lyriikka* 'lyrik', *novelli* 'novell', *romaani* 'roman').

Den tredje största gruppen av lånord består av tekniska termer (t.ex. *daguerreotyp* 'daguerrotyp', *fotografeerata* 'fotografera', *telegrammi* 'telegram', *velosipedi* 'velociped'). Tekniska företeelser blev allt vanligare under 1800-talet och många tekniska lånord har blivit ersatta med finska ord (sådana är t.ex. sammansättningen *valo/kuva* 'fotografi' och avledningen *sähke* 'telegram'), men hälften

av lånorden finns kvar (t.ex. *barometri* 'barometer', *barrikadi* 'barrikad', *kiikari* 'kikare', *ruuvi* 'skruv', *sirkkeli* 'cirkelsåg').

Den fjärde största gruppen består av de filosofiska lånorden. De flesta av dessa ord är ännu i bruk (t.ex. *idealisti* 'idealist', *logiikka* 'logik' och sådana grundläggande termer som *metodi* 'metod', *teoria* 'teori' och *termi* 'term'). Det är bara *diskussioni* 'diskussion', *individi* 'individ' och *opinion* 'opinion' som inte hör till det nufinska ordförrådet.

Också matematiska lånord var allmänna i 1800-talets finska (t.ex. *addeerata* 'addera', *multiplikationi* 'multiplikation', *tärninki* 'tärning'). Men bara *ellipsi* 'el-lips', *geometria* 'geometri', *nolla* 'noll', *statistiikka* 'statistik' och *trigonometria* 'trigonometri' är fortfarande i dag matematiska termer i finskan.

Det finns också lånord som har att göra med ekonomi och handel (t.ex. *auction* ~ *auksjoni* ~ *avisjoni* 'auktion', *pankrutti* 'bankrutt', *puukhollari* 'bokhållare'). Hälften av dessa lånord används i dagens finska (*kassa* 'kassa', *krediitti* 'kredit', *konkurrenssi* 'konkurrens', *konkurssi* 'konkurs', *piljetti* 'biljett' och *puoti* 'bod').

Finskan har också lånat många ord inom vetenskaper som fysik och kemi. Den största delen av dessa ord är ännu i bruk (t.ex. *alkoholi* 'alkohol', *fysiikka* 'fysik'). Numera kan också *elementti* 'element' och *skaala* 'skala' igen användas i finskan, men *graadi* 'grad', *elektrisiteetti* 'elektricitet' och *syyrä* 'syre' har blivit ersatta med finska ord.

Av de geografiska och geologiska lånorden finns också den största delen kvar (t.ex. *laava* 'lava', *horisontti* 'horisont'). Som undantag kan nämnas orden *juveeli* 'juvel', *globi* 'glob', jordklot' och *madjaari* 'madjar, ungrare', medan *geografia* 'geografi', *ekvaattori* 'ekvator' och *kolonia* 'koloni' har kommit tillbaka.

Också olika slags musikerter lånades (t.ex. *kompositöri* 'kompositör', *tuoni* 'ton, melodi'). Av dessa finns bara *piano* 'piano', *konsertti* 'konsert', *nuotti* 'not' och *rytmi* 'rytm' kvar, och ord som *akordi* 'ackord' och särskilt *melodia* 'melodi' har igen blivit populära.

Politiska termer, särskilt benämningar på nya politiska ideer och deras anhängare, är ofta lån (t.ex. *autonomia* 'autonomi', *konservatiivi* 'konservativ', *liberalismi* 'liberalism'). Nästan alla dessa lånord har bevarats. Bara *republiikki* 'republik' är numera ersatt av sammansättningen *tasa/valta*.

På samma sätt finns det många lånord bland akademiska termer (t.ex. *disputationi* 'disputation', *studentti* 'student'). Man använder fortfarande ord som *dosentti* 'docent', *kandidaatti* 'kandidat' och *lisensiaatti* 'licentiat' på finska, även *akatemia* 'akademi' i vissa kontexter.

Det finns också språk(vetenskap)liga och grammatiska lånord i materialet (t.ex. *grammatiikka* 'grammatik', *puntti* 'punkt'). Finska uttryck har ersatt nästan alla dessa ord, utom orden *ortografia* 'ortografi' och *vokaali* 'vokal'.

Det religiösa och teologiska ordförrådet utvecklades till största delen redan i det äldre skriftspråket, så i materialet finns ganska få sådana ord (t.ex. *katolikki* 'katolik' och *missionäri* 'missionär'). *Muslimi* 'muslim', *mytologia* 'mytologi' och *reformaatio* 'reformation' tillhör fortfarande det finska ordförrådet.

Kännetecknande för den ifrågavarande perioden är att det i materialet finns nästan lika många lånord inom det religiösa området som inom det psykologiska området (t.ex. *miini* 'min', numera *ilme*; *passiooni* 'passion, mani', numera *into/himo*). Av de psykologiska lånorden blev *psykologia* 'psykologi' i slutet av 1800-talet *sielu/tiede* (ordagrant "självetenskap"). Numera talar man åter bara om *psykologia* och använder lånord som *intelligentti* 'intelligent' och *intresantti* 'intressant'.

Det finns också några medicinska lånord i materialet (t.ex. *hospitaali* 'sjukhus', *vaccinationi* 'vaccination', *vaksineerata* 'vaccinera'). Bara ett gammalt uttryck för hospital, *lasaretti* < *lasarett*, är ännu i dag möjligt som ett humoristiskt ord.

Av de pedagogiska lånorden i materialet är benämningar på olika skolor fortfarande i bruk som (skol)historiska termer. Sådanan ord är *kymnaasi* (i materialet också *kymnasiumi* ~ *kymnasio* ~ *kimnasia*) 'gymnasium', *lyseo* (~ *lyseumi* ~ *lykeiona* ~ *lysea* ~ *lykeio* ~ *lysei*) 'lyceum' och *seminaari* (~ *seminariumi*) 'seminarium'. *Gymnastiikki* 'gymnastik' förekommer inte längre, men *sportti* 'sport' har kommit tillbaka.

Det finns också några botaniska och ett zoologiskt lånord i materialet. Av dessa ord är *ananassi* 'ananas' numera också i finskan bara *ananas*, *kryyti* 'krydda' är bara *ryyti* och *puumuli* 'bomull' *pumpuli*. *Basti* 'bast' och *träkolsmestari* 'träkolsmästare' har försvunnit, men *zoologia* 'zoologi' har kommit tillbaka.

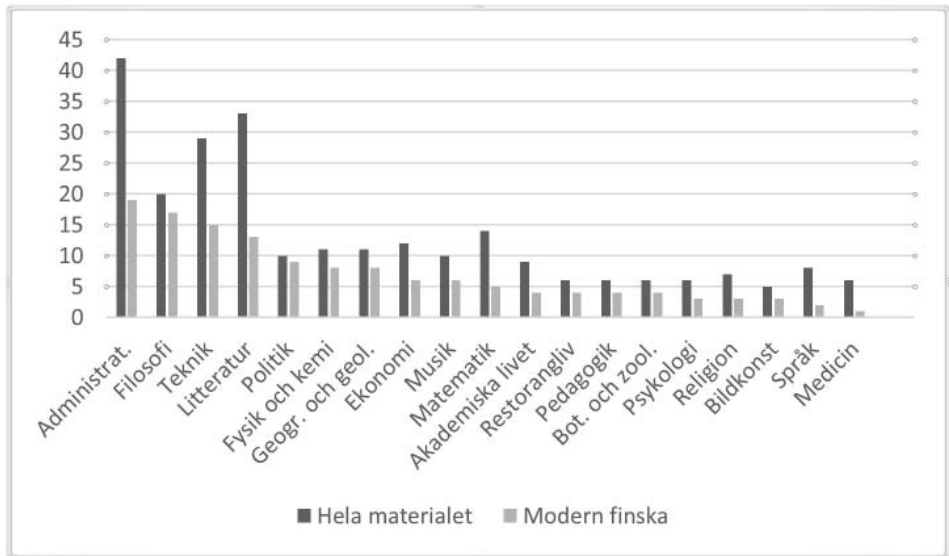
Mera vardagliga är ord som hör till matlagning och restaurangliv. Av dessa har *kryydätä* 'krydda' har blivit ersatt med avledningen *maustaa* och *restaurationsi* 'restaurang' med avledningen *ravintola*. Andra benämningar på olika slags restauranger är ännu i bruk: 'krog' är på finska ännu *krouvi* eller ett ryskt lån *kapakka*. Ordet för vin, *viini*, med sitt finala *i* är från 1800-talet; tidigare drack finnarna bara *viina*, som betydde både 'vin' och 'sprit'. Ordet för 'kök', *kyökki* (numera vanligen *keittiö*), är ett äldre lån från svenska.

Inom bildkonsten finns det färre lånord i materialet. Alla dessa ord blev senare ersatta med finska motsvarigheter (*artisti* 'artist' och *konstnären* 'konstnär' > *taitelija*; *bildhugari* 'bildhuggare' > *kuvan/veistäjä*; *portretti* 'porträtt' > *muoto/kuva*; *reliefi* 'relief(bild)' > *korko/kuva*), men *reliefi*, *portretti* och *artisti* har kommit tillbaka.

4. 1800-talets lånord och modern finska

Enligt den nufinska ordboken *Kielitoimiston sanakirja* finns mer än hälften av lånorden (53%) i Rapolas material kvar, men många av dessa ord har blivit vardagliga eller humoristiska (t.ex. *aviisi* 'avis', *piletti* 'biljett', *potretti* 'porträtt'). Svenska lånord var typiska för de stora tvåspråkiga städernas talspråk, särskilt i språkbruk mellan tjänarinnor och deras matmödrar. Sådant språk (som man började kalla *kyökki/suomi* 'kökfinska', Lehtinen 1990) var inte respekterat och lånorden har därför senare fått humoristiska konnotationer.

Lånorden har inte heller bevarats lika bra i alla semantiska grupper, men de har bevarats bättre i vissa vetenskapsgrenar. De svarta staplarna i figur 1 visar absoluta frekvenser för lånorden i databasen. De grå staplarna visar, hur många av dessa ord som fortfarande kan användas i finskan.

Figur 1: Lånorden i hela materialet och i modern finska.

Mera än tre fjärdedelar av de filosofiska lånorden finns fortfarande kvar. De filosofiska termernas betydelse är ofta så abstrakt att det kanske har varit svårt att hitta goda finska ekvivalenter. De viktiga etymologiska konnotationerna hos många filosofiska termer gör det lättare att använda originalord i stället för översättningar (Arppe 2012). Men man bör också notera att i 1800-talets Finland skrevs inga filosofiska läroböcker för små skolbarn eller för allmänheten, och därför behövde man inte översätta alla filosofiska termer till finska, på samma sätt som inom mer praktiska discipliner.

Det finns fortfarande kvar många administrativa lånord. Men nästan hälften av dessa ersattes med finska ord när den officiella finskan utvecklades i slutet av 1800-talet. Orden för internationella politiska ismer och deras anhängare har kvarstått som internationella lånord. Det är också lätt att förstå, att ordförrådet i fysik och kemi fortfarande innehåller många lån. Även benämningarna på centrala litteraturvetenskapliga begrepp är fortfarande lånord, trots att de ord som hör till områden som tryckning och publicering av böcker har förfinnskats, liksom de flesta tekniska orden i materialet. Andelen lånord har minskat mest inom praktiska områden.

Å andra sidan finns nästan inga av de medicinska och bara få av de botaniska och språkvetenskapliga lånorden i materialet kvar. Den grundläggande finska ter-

minologin för medicin började utvecklas på 1830-talet och för botanik på 1840-talet. En stor del av dessa termer är ännu i bruk. (Koivusalo 1975:10–11, 15; Pitkänen 2008:273, 280.) Man utvecklade finsk terminologi också för språkvetenskap, men denna blev bestående bara i skolundervisningen, inte i forskningen. Finska termer blev mer allmänna i skolvärlden än i akademiska kretsar. Inom matematik var finskspråkiga dissertationer ovanliga.

Antalet lånord har minskat inom alla discipliner i materialet. Men många lånord, som på 1800-talet hade blivit ersatta med finska avledningar och sammansättningar har kommit tillbaka på 1900-talet, nu mestadels som en följd av det engelska språkets inflytande. Man kan se denna process även i många vetenskapsbenämningar (cf. Latikka 2013:199; Koukkunen 1992). Det finska ordförrådet utvecklas åter i en mer internationell riktning. Detta betyder också att en stor del av de finska ord som introducerades på 1800-talet har marginaliserats eller försvunnit.

Litteratur

Ordböcker och ordsamlingar

Kielitoimiston sanakirja. Nätpublikation. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Senaste uppdatering 28.2.2017.
<<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>> (använt 6.9.2017).

Martti Rapolas samling av 1800-talets finska ord. Institutet för de inhemska språk, Helsingfors.

Annan litteratur

Arppe, Tiina (2012): De la traduction de la philosophie. I: *Traduire* 227, 29–34.
<<http://traduire.revues.org/469>>.

Karlsson, Fred (1976): *Finskans struktur*. Lund: LiberLäromedel.

Koivusalo, Esko (1975): Lääketieteen suomen kieli aatteiden ja asenteiden muokkauksessa. I: *Duodecim*, 16–30. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim.

Koukkunen, Kalevi (1992): Suuretieteestä matematiikkaan. [Summary: From "quantity science" to mathematics]. I: *Arkhimedes* n:o 3, 245–252, n:o 4, 295–305. Helsinki: Suomen fyysikkoseura. & Suomen matemaattinen yhdistys.

Latikka, Anne-Maria (2013): Psykologinen kirjallisuus. I: K. H. Riikonen & Outi Paloposki (ed.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, 196–213. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1189. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Lauerma, Petri (2007): Vieraiden grafeemien väistyminen varhaisnykysuomesta etenkin Jakob Johan Malmbergin tuotannon valossa (Summary: The abandonment of foreign graphemes in Early Modern Finnish with special reference to Jakob Johan Malmberg's works). *Virittäjä*, 322–345. Helsinki: Kotikielen seura.
- Lehtinen, Raija (1990): Kelpo kyökkisuomea. I: Maija Länsimäki (ed.), *Sana kiertää: Kirjoituksia suomen kielestä*, 336–340. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 80. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Pitkänen, Kaarina (2008): *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrot termistön kehittäjänä* [Abstract: Development of botanical Finnish. Elias Lönnrot as the creator of new terminology]. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1164. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Plöger, Angela (1973): *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 8. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Rapola, Martti (1941–1946): Lisiä kirjasuomen sanaston historiaan 1–11 [Résumés: Contributions à l'histoire du vocabulaire de la langue finnoise littéraire]. *Virittäjä*. Helsinki: Kotikielen Seura.
- Rapola, Martti (1960): *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolaista Yrjö-Koskiseen*. Tietolipas 22. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Petri Lauerma
specialexpert, fil. dr., docent i finska språket
Institutet för de inhemska språken
Hagnäskajen 6
FI-00530 Helsingfors
Finland
petri.lauerma@kotus.fi